

A TUDOMÁNYOS KARRIER RÖGÖS ÚTJA

BESENYEI MÓNIKA^{a,b}

^aBudapesti Gazdasági Egyetem KKK

^bELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola

Beérkezett: 2022. február 5., elfogadva: 2022. május 9.

TATIANA FUMASOLI, GAËLE GOASTELLEC & BARBARA KEHM (eds): *Academic work and careers in Europe: Trends, challenges, perspectives.* /The changing academy – The changing academic profession in international comparative perspective: Vol. 12/. Cham, 2015. Springer. vi + 214 p. ISBN: 978-3-319-10720-2 (eBook)

A tudományos életút lehetőségeit, mai helyzetét bemutató kiadvány az Európai Tudományos Alap által finanszírozott EuroAC¹ (2010–2013) eredményeit tárja eléünk. A kutatás három fő téma mentén elemezte a tudományos szakmában bekövetkezett változásokat: irányítás, szakmaiság, illetve tudományos karrierút. Az eredményeket is ezen tematikák mentén, három kötetben mutatták be. Az első kiadványban szereplő tanulmányokból a tudományos feladatkörök átalakulásához vezető változások, valamint a tudományos szakma reakciója ismerhető meg (Kehm–Teichler 2013). A második kötet bemutatja, hogy miként látják a megkérdezettek a felsőoktatás társadalomban betöltött szerepét és ezen belül a saját helyzetüket (Teichler–Höhle 2013). Végül a harmadik, jelen recenzióban ismertetett könyvben található tíz önálló tanulmány az akadémiai karrierutakat érintő változásokat járja körül, bemutatva a tudományos szakma növekvő sokszínűségét, a kiválasztással, a munkakörülményekkel, illetve a szakmai környezettel kapcsolatos kihívásokat.

A könyvben leírtak alkalmasak arra, hogy az akadémiai pályát már jól ismerő

szakemberek tapasztalatait megerősítsék és/vagy kiegészítsék, de arra is, hogy a tudományos pályára készülők teljesebb képet kapjanak a rájuk váró kihívásokról. Sajnos az EuroAC-kutatásba bevont nyolc európai ország (Ausztria, Horvátország, Németország, Finnország, Írország, Lengyelország, Románia és Svájc) között nem szerepel Magyarország, de az eredmények összhangban vannak a hazai tapasztalatokkal, ezekre a recenzióban igyekszem rámutatni.

Egyre több hallgató előtt nyílnak meg az egyetemek kapui, miközben általánosan az anyagi megszorítások, változik az intézmények államhoz fűződő viszonya – mindezeknek köszönhetően átalakul a felsőoktatás társadalmi szerepe is. Az EuroAC-kutatást is ezek a változások indukálták. A kutatás megtervezésekor a közös vonások megragadása mellett fontos szempont volt az eltérő nemzetközi gyakorlatok bemutatása is.

Országonként 60-60, összességében több mint 500 standardizált, strukturált interjú készült nyolc érintett országban. A nagyrészt személyesen (ritkábban telefonon vagy Skype-on) folytatott beszélgetések átlagos időtartama 35 perc volt. Az egyetemi karrierre, életpályára a követ-

¹ The Academic Profession in Europe: Responses to Societal Challenges

kező kérdések vonatkoztak: karrierutak választása mögötti megfontolások; fejlesztési irányok; kiválasztási folyamatok és szereplők; mobilitás (intézményközi, szakmaközi, nemzetközi); nemzetközi tapasztalatok relevanciája; státuszcsoportok közötti társadalmi távolság.

Egy tudományos karrier megkezdésének előkövetelménye a PhD-fokozat. A doktori képzésekre jellemzően olyan sok hallgatót vesznek fel, hogy a fokozatszerzés után komoly verseny, küzdelem alakul ki az egyetemi állások megszerzéséért. A válaszadók szerint a tudományos pályán egyre bizonytalanabb a jövőkép, a többség csak 40-50 éves korában számíthat egy biztos álláshelyet jelentő, határozatlan idejű szerződésre. Ehhez előnyt jelent egy „nívós” posztdoktori előélet, ám az ilyen (általában csak rövid időre szóló) posztdoktori lehetőségek száma erősen limitált.

A hazai viszonyok a tudományos karrierút szempontjából hasonló képet mutatnak, és az is általánosan elfogadott, hogy „az egyén részéről hatalmas befektetést követel az a többéves munka, melyet a doktori iskolában végez mindössze azért, hogy a munkaerőpiac egy igen sajátos területére belépőjegyet szerezzen” (Ligeti 2022).

A jelentős átalakulások ellenére a tudományos karrier mérföldkövei nem változtak. A doktori képzéssel indul az út, majd a disszertáció megvédését követően valamilyen tudományos pozíció megszerzése a cél. Ekkor kezdődhet a felfelé kapaszkodás a ranglétrán azzal a céllal, hogy a kutató, a tudós minél tovább és minél magasabbra jutva maradjon a rendszerben.

A tudományos pálya korai szakaszában fontos szerepet játszik a mentorok támogatása, illetve a rajtuk keresztül elérhető kutatási lehetőségek. Miközben az akadémiai pálya egyre bizonytalanabbá válik, sokat nyom a latban, még rövidebb távú foglalkoztatás esetén is, a jól mérhető tudományos teljesítmény. Az interjúalanyok

– valamennyi európai országban – a nemzetközi kutatási teljesítményt és a forrás-teremtési képességet említették a sikeres akadémiai karrier zálogaként.

A hazai gyakorlatot emellett a belterjesség is jellemzi. Gyakori, hogy az alapszak, majd a mesterképzés elvégzését követően a hallgató ugyanazon az egyetemen folytatja a doktori tanulmányait, kap tanársegédi állást. „Visszatérő kifejezések a »nepotizmus, belterjesség, uram-bátyám rendszer« és az ennek eredményeként létrejövő »kontraszelekció«” (Alpár et al. 2018).

A Bologna-rendszer következtében harmonizálódtak a doktori képzés bizonyos aspektusai (időtartam, tartalom). A PhD-hallgatók jellemzően kétféleképpen kapcsolódnak be kutatásokba. Egyrészt a (tradicionális) szoros mester–tanítvány viszonyon keresztül, másrészt csatlakozhatnak egy kutatócsoporthoz. A doktori képzés idejét mindenütt igyekeznek egyre jobban lerövidíteni (hazánkban 2016-tól), ami nemcsak az intézménynek előnyös, hanem gyakran a hallgatónak is, mert ezáltal korlátozzák a megengedett egyéb terheléseiket, amelyek a kutatástól vonják el az idejét.

Visszatérő probléma, hogy még a tapasztaltabb kutatókat is csak határozott időre szerződtetik, így a megbízási idő leteltét követően újra pályázniuk kell az állásra, esetleg valamilyen teljesítményhez kötik a folytatást. A kiválasztás során viszonylag jól működnek a standardizált értékelési módok, de a fiatalabb kutatók felvételekor még mindig nagy az idősebb kollégák befolyása. A kutatások (az idősebb kollégák kutatásainak) reprodukálását igyekeznek megtörni azok a támogatások, amelyek kifejezetten friss ötletek felkarolását célozzák. További előnyös változás, hogy gyakran intézményen belüli szabályozók és a piaci igények is támogatják a teljesítmény alapú szakmai előmenetelt.

Hazánkban felsőoktatási modellváltásként ismert az egyetemek állami tulajdonlásának megszűnése, ami azt jelenti, hogy az intézmények önálló jogi személlyé válnak. A felsőoktatást megosztja ez a változás. A legfőbb érv ellene az irányítás szemléletének előnytelen változása, ami esetenként önkényes „mikromenedzsmentté” fajulhat. Az intézmények önállósodásával gyakran együtt jár az adminisztratív terhek növekedése, amit egyes interjúalanyok úgy élnek meg, mintha egyetemük elkezdene hasonlítani egy középiskolához.

Egyre jellemzőbb a vertikális diverzifikáció, ami a kutatás és az oktatás eltérő megítélését jelenti. A sikeres kutatás és publikáció nagyobb támogatást élvez, mint az oktatás. Bár a verseny természetes velejárója a tudományos munkának, de negatív hatása lehet a kutatói szabadságra. Főleg a pályakezdők esetében ehhez hozzájárul az a stressz is, amit a határozott idejű szerződések jelentenek.

A hatodik fejezet az interjúk eredményei alapján a tudományos élet öt színtereméntén ismerteti a válaszadók tudományos énképét, ezek: oktatás, kutatás, szervezés, publikálás és hálózatépítés.

Az egyetemek átalakulásának következtében egyre több forrás érhető el, és fordítható kutatásra, ami az önállósodó intézmények fenntartásának fontos eleme. A megkérdezettek azonban hiányolják a publikációs potenciál javításához szükséges támogatást. Az adminisztrációs terhek növekedése további jelentős feszültségeket okoz.

A globalizáció és ezzel a nemzetközi térben való megjelenés iránti egyre erőteljesebb igény a hálózatépítést új szintre és szintérre emeli. A válaszadók további olyan fontos, de nem klasszikusan egyetemi („academic”) készségeket is megemlítettek, mint amilyen a nyelvismeret vagy az infokommunikációs felkészültség – manapság mindkettő nélkülözhetetlen

egy sikeres tudományos pályához. Ezeket a szakirodalom hatodik elemként (új készségek és képességek elsajátítása) tartja számon (lásd pl. *Blaxter 2010*).

Az egyetemek harmadik misszió néven ismert szerepét, azaz a közösségi szerepvállalást és kapcsolatokat, a kutatók Horvátországban, Németországban és Írországban vizsgálták. A hetedik fejezet hat olyan jellemző területet mutat be, ahol az egyes országokban különböző mértékben ugyan, de mindenütt megjelenik az egyetemi közösséggel való kapcsolat. Ezek közé tartozik a szemléletformálás az iskolákban, amit az egyetemek gyakran a leendő hallgatók toborzására is felhasználnak. Jellemző még egyes országokban a társadalmi ügyekben való önkéntes részvétel, illetve politikai aktivitás (itt az országok között jelentős különbségeket tapasztaltak).

Nálunk a Kutatók éjszakája a talán legismertebb olyan fórum, ahol a társadalom szélesebb köre is közvetlenül találkozhat az akadémiai szereplőkkel, és közérthető módon hallhat a tudományos kutatásokról és azok eredményeiről. Illetve léteznek már olyan közösségi kutatások, amelyekben tudományos érdeklődésű laikusokat is bevonnak annak érdekében, hogy az adatok gyűjtése minél szélesebb körű és egyben alacsony költségvetésű legyen.

A következő fejezet egy, az egyetemek életében meglehetősen ellentmondásos területtel, a minőségbiztosítási rendszerek bevezetésével foglalkozik. Általános tapasztalat, hogy megfelelő bevonódás és kommunikáció hiányában a minőségbiztosítási rendszerek nemigen találtak szíves fogadtatásra, inkább teherként tekintenek rájuk a válaszadók. Ugyanakkor abban egyetértés mutatkozott, hogy szükség van ilyen rendszerekre, mert a minőség és a hatékonyság az új gazdálkodási modellekben egyre nagyobb hangsúlyt kap. Az egyetemek sikerességének mérése is olyan igény,

amelyet a nemzetközi téren való megjelenés egyre inkább nélkülözhetetlenné tesz.

A válaszadók az egyetemi minőségbiztosítási rendszerek három jellemző előnyét említették: a munka minőségének javulása, a felelősségi körök átláthatósága, az egyetem hírnevét is növelő szervezeti szintű teljesítményjavulás.

A mennyiségi kényszert, amely mind a publikálást, mind az oktatást érinti, általában kontraproduktívnak tartják, hiszen az csak látszólag javítja a mutatókat – valójában a minőség rovására megy.

A rendszer hiányosságaként említették a hallgatói vélemények megfelelő mérését. Bár létezik erre kifejlesztett kérdőív (ilyent a hazai gyakorlatból is jól ismerünk), ám ezeket a hallgatók ritkán tekintik többnek egy kötelezően letudandó feladatnál (ez szintén összecseng a hazai gyakorlattal).

Sokak számára lehet újdonság a kilencedik fejezetben tárgyalt új szerepkör, a felsőoktatási szakember (HEPRO, higher education professional) – annak ellenére, hogy ilyen munkakörben már hazánkban is sokan tevékenykedhetnek, sőt, a felsőoktatási információs portál (felvi.hu) szerint létezik ilyen képzés Magyarországon. Ennek az új hivatásnak a létrejöttét szükségszerűnek is lehet tekinteni az egyetemek „intézményből szervezetté” való átalakulása fényében. Az egyetemi tevékenységek egyre sokrétűbbé válásának következtében megjelentek és egyre fontosabbá válnak olyan feladatok, amelyek korábban nem képezték részét a (klasszikus) felsőoktatásnak.

A felsőoktatási szakemberek a híd szerepét töltik be az adminisztratív alkalmazottak és a tudományos pályán tevékenykedő kollégák között. Így érthető az is, hogy ebbe a munkakörbe részben a tudományos pályáról, részben az adminisztratív pályáról kerülnek be emberek. Az új hivatást egyes egyetemeken tudatosan hozták létre, másutt organikusán fej-

lődött ki, és van olyan ország (Románia), ahol még meg sem jelent, ahol inkább a tudományos tevékenységet egészítik ki ilyen feladatokkal. A felsőoktatási szakember szerepkörének letisztulása egy folyamat része, a hibrid szerepkörök legtöbbször szükségszerű állomásai az átalakulásnak és a diverzifikálódásnak.

A felsőoktatási szakember megítélése kettős. Amikor terheket vesz le az oktatók és a kutatók válláról, akkor szívesen látott munkatárs, ám amikor koordinátor vagy értékelő szerepkörben jelenik meg, akkor nagyobb ellenállással találkozhat.

Az utolsó fejezet a tudományos karrier mai helyzetével foglalkozik. Az egyetemi életpályát átalakító hatások közül a szerzők három emelnek ki, amelyek meghatározták az elmúlt évtizedek változásait: a tudás társadalmi szintű felértékelődését (tudástársadalmak egyre többek számára hozzáférhető felsőoktatással); a felsőoktatás intézményi diverzifikációját (az oktatási szektornak sokkal változatosabb kompetenciák közvetítésére kell törekednie); valamint a nemzetköziesedést (a globalizáció hatására erősödő nemzetközi együttműködések és megmértetések). Ezek a hatások az egyetemek mindhárom missziójára hatást gyakorolnak.

A tudományos karrierre gyakorolt hatásokat négy dimenzió mentén vizsgálták a kutatás során. Az első a tudományos pálya diverzifikálódása. A második a tudományos pálya munkaerőpiacivá válása, ami különösen a posztdoktori szakaszban jelent komoly versenyt és nemritkán frusztrációt a bizonytalan jövőkép miatt. A harmadik a tudományos státusz és a tudományos tevékenység közötti különbség megnövekedése. A negyedik pedig a kutatók és oktatók által ellátandó feladatok és a szükséges kompetenciák megsokszorozódása.

A különböző szempontok vizsgálata során visszatérő motívum volt a kutatás és

az oktatás megítélése között szélesedő rés, a publikációs kényszer, az adminisztrációs terhek növekedése, az egyetemi színtér kiszélesedése, az innováció szerepének erősödése és az egyetemek klasszikus felépítésének átalakulása. Jellemzően a vá-

laszadók növekvő bizonytalanságról számoltak be a karrierutak kapcsán, és arról, hogy a klasszikus tudományos szerepek bővülése további dilemmák és nehézségek elé állítják a kutatókat.

IRODALOM

- ALPÁR D., BARNAFÖLDI G. G., DÉKÁNY E., KUBINYI E., MÁTÉ A., MUNKÁCSY B., NEUMANN E., SOLYOSI K. & TOLDI G. (2018) *Fiatal kutatók Magyarországon. Felmérés a 45 év alatti kutatók helyzetéről, karrierterveiről, nehézségeiről. (Kutatási jelentés.)* https://mta.hu/data/dokumentumok/fiatal_kutato_k_helyzete_felmeres_eredmeny.pdf
- BLAXTER, L. C. (2010) *How to research*. Maidenhead (England), McGraw-Hill / Open University Press.
- KEHM, B. & TEICHLER, U. (2013, eds) *The Academic Profession in Europe: New Tasks and New Challenges*. (CHAC, Vol. 5.) Dordrecht, Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-4614-5>
- LIGETI GY. (2022). PhD: A doktori fokozat hasznáról és (k)áráról – 1. rész. Új Egyenlőség. <https://ujegyenloseg.hu/phd-a-doktori-fokozat-hasznarol-es-kararol-1-resz/>
- TEICHLER, U. & HÖHLE, E. (2013, eds) *The Work Situation of the Academic Profession in Europe: Findings of a Survey in Twelve Countries*. (CHAC, Vol. 8.) Cham; New York, Springer.